

Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi
Bakı Slavyan Universiteti

HUMANİTAR ELMLƏRİN ÖYRƏNİLMƏSİNİN AKTUAL PROBLEMLƏRİ

(ALİ MƏKTƏBLƏR ARASI ELMİ MƏQALƏLƏR MƏCMUƏSİ)

АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ
ИЗУЧЕНИЯ
ГУМАНИТАРНЫХ НАУК
Межвузовский сборник
научных статей

THE ACTUAL PROBLEMS
OF STUDY
OF HUMANITIES

Interuniversity collection
of scientific articles

4/2009

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
BAKİ SLAVYAN UNİVERSİTETİ

HUMANİTAR ELMLƏRİN ÖYRƏNİLMƏSİNİN AKTUAL PROBLEMLƏRİ

Ali məktəblərarası
elmi məqalələr məcmuəsi

АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ
ИЗУЧЕНИЯ
ГУМАНИТАРНЫХ НАУК
Межвузовский сборник
научных статей

THE ACTUAL PROBLEMS
OF STUDY
OF HUMANITIES
Interuniversity collection
of scientific articles

Bakı
2009

4

E.Ə.ALIŞOVA

AMEA-nın Nəsimi ad. Dilçilik İnstitutu

rəyçi: filologiya elmləri doktoru K.A.Vəliyeva

(AMEA-nın Nəsimi ad. Dilçilik İnstitutunun türk dilləri şöbəsinin

30.03.2009-cu il tarixli iclasının çıxarışı (pr. №3))

AZƏRBAYCAN DİLÇİLİYİNDƏ İCTİMAİ-SİYASİ LEKSİKANIN TƏDQIQI TARİXİ

Azərbaycan dilinin ictimai-siyasi leksikası dilin digər sahələri ilə müqayisədə daha çox dəyişikliyə məruz qalır. Tarix boyu bir çox siyasi rejimlərin süzgəcindən keçən Azərbaycan xalqı bu siyasi rejimlərin dilə gətirdiyi ictimai-siyasi leksik vahidləri mənimsəyərək dilin aktiv bazasında günlük danışq dilinin əsas vahidləri olaraq istifadə etmişdir. Təbii olaraq dövrün və zamanın şərtləri daxilində bu vahidlər dilin bir parçası halına gəlmişdir. Lakin siyasi formasiyaların dəyişməsi və yeni siyasi quruluşların yaranması ilə bu tip ictimai-siyasi leksik vahidlər yerini yeni vahidlərə vermişdir. Bir zaman dilin ən ümumişlək vahidləri olan bir çox sözlər ümumişləkliyini itirərək lüğət tərkibinin passiv fonduna keçmişdir. Bu baxımdan ictimai-siyasi leksik vahidləri dilin ən çox dəyişikliyə məruz qalan sahələrindən biri hesab edə bilərik. Bu fikrə əsasən ictimai-siyasi leksikanı dildə davamlı olaraq tədqiqata ehtiyacı olan sahələrdən biri olaraq hesab etmək mümkündür.

Azərbaycan dilçiliyində özünəməxsusluğu ilə fərqlənən ictimai-siyasi leksika dilçiliyin digər sahələri ilə müqayisədə daha az tədqiq olunan sahələrdən biridir. Azərbaycan dilçiliyində də bu sahədə müəyyən tədqiqat işləri aparılmışdır. Bunlardan T. Hacıyev və Zərifə Budaqovanın müəllifliyi ilə "Azərbaycan dilinin tarixi", M. Qasımovun "Azərbaycan dilinin terminologiyasının əsasları", N. Xudiyevin "Müasir Azərbaycan dilinin leksikası", H. Həsənovun "Müasir Azərbaycan dilinin leksikası", N. Cəfərovun "Azərbaycan türkcəsinin milliləşməsi tarixi" əsərlərini qeyd etməliyik. (6; 11; 8; 7; 4)

Azərbaycan dilində ictimai-siyasi terminlərin bilavasitə tədqiqi sahəsində S. Xəlilovanın və İlhamə Hacıyevanın tədqiqatları da nəzəri cəlb edir (14, s. 5).

S.Xəlilova öz araşdırmasında ictimai-siyasi terminləri işğal və təcavüzlər, mədəniyyətin inkişafı nəticəsində bir dildən başqa dilə keçməsi ilə izah edir. Tədqiqatçı Azərbaycan dilində siyasi terminlərin əksəriyyətinin alınma olduğunu qeyd etmiş, lakin Azərbaycan dilinə mənsub olan sahə terminlərinə, o cümlədən siyasi terminlərə toxunmamışdır. Araşdırmanın digər qüsurlu cəhəti məsələyə ümumtürk kontekstindən yanaşılmamasıdır.

İlhamə Hacıyeva isə digər tədqiqatçılardan fərqli olaraq, araşdırmasını ümumtürk kontekstində aparmışdır. Orxon-Yenisey abidələri, Mahmud Kaşğarlının "Divani-lüğətit-türk" əsəri, "Kitabi-Dədə Qorqud" kimi möhtəşəm türk adidələrini tədqiqata cəlb edən müəllif ictimai-siyasi leksikanın tarixinə qısa ekskurs etmişdir ki, bu da fikrimizcə, yüksək qiymətləndirilməlidir. İctimai-siyasi leksikaya tarix, fəlsəfə, hüquq, iqtisadiyyat, psixologiya, filologiya, pedaqogika, tibb, coğrafiya, kənd təsərrüfatı, hərbi elmləri daxil edən araşdırmaçının fikrincə,

ictimai-siyasi leksika bu sahələrdən kənar da öyrənilə bilməz: “Çünki göstərilən sahələr dövlətçilik quruluşu, hakimiyyət orqanları, inzibati ərazi bölgüsü, cəmiyyətin sosial-ictimai strukturu, partiya, ictimai təşkilat və birlikləri, sosial-iqtisadi fəaliyyət sahələri, cəmiyyətin mədəni həyatı, vətəndaşların hüquq və vəzifələri, fərdlər arasındakı qarşılıqlı münasibətlər, bu münasibətlərdən yaranan spesifik hallar, milli və inqilabi azadlıq hərəkatı, dövlətlərin beynəlxalq münasibətləri və beynəlxalq birlikləri, müxtəlif tipli siyasi sistemləri əhatə edir”(5).

Tədqiqatçının bu fikri ilə razılaşıırıq. Doğrudan da ictimai-siyasi leksika qeyd edilən sahələrlə yanaşı, hətta mədəniyyət, turizm, jurnalistika, idman, kompüter texnologiyası kimi sahələrlə bilavasitə bağlıdır. Çünki qeyd edilən sahələri cəmiyyətin sosial-ictimai strukturundan kənar da təsəvvür etmək mümkün deyil. Unutmaq olmaz ki, dil tarixi hər bir xalqın keçdiyi mübarizə tarixindən ibarət olduğu üçün siyasət hər bir xalqın tarixinin ən önəmli səhifəsi hesab olunmalıdır.

İctimai-siyasi leksika müxtəlif adlar altında tədqiqat obyektinə olmuşdur. Bu sahədə Yaşar Məmmədlinin “Azərbaycan dilində hərbi terminlərin tarixi-müqayisəli təhlili” adlı namizədlik dissertasiyası böyük maraq doğurur (12). Müəllif qədim türk abidələrini tədqiqata cəlb edərək hərbi terminləri təhlil etmişdir. Əsərdə hərbi terminlər sistem şəklində tədqiq olunmuş, bununla ictimai-siyasi leksikanın araşdırılmasına zəmin hazırlanmışdır.

D.H.Bağışovun “Azərbaycan dilinin hərbi terminologiyası” adlı tədqiqat əsərində də hərbi leksika ötrə də olsa araşdırılmışdır (3).

Bu sahədə daha mükəmməl tədqiqat əsəri İkrəm Qasimovun 2000-ci ildə yazdığı “Müasir Azərbaycan dilində hərbi terminlərin yaranma yolları” və 2001-ci ildə nəşr etdirdiyi “Azərbaycan dilində hərbi terminoloji leksikanın təşəkkülü və inkişafı” adlı əsərlərini xüsusi qeyd etməliyik (9; 10).

“Azərbaycan dilində hərbi terminoloji leksikanın təşəkkülü və inkişafı” adlı əsər hərbi leksikanın inkişaf yolundan bəhs edir. Müəllif hərbi leksikanın keçdiyi tarixə əsaslanaraq I fəsildə dövrləşdirməni aşağıdakı şəkildə vermişdir:

I dövr: Qədim dövrdən islama qədərki dövr;

II dövr: VII- XIX əsrlər;

III dövr: XIX əsrin əvvəllərindən XX əsrin əvvəllərinə qədərki zamanı əhatə edir;

IV dövr: XX əsrin əvvəllərindən respublikamızda ictimai-siyasi quruluşun dəyişməsi ilə başlanır və 90-cı illərin əvvəllərinədək davam edir.

II fəsil “Türk dillərinin qədim dövründə hərbi termin yaradıcılığı»ndan bəhs edir. Qədim türk yazılı abidələrindəki titul, rütbə və s. kimi hərbi səciyyəli sözlər struktur-qrammatik cəhətdən tədqiq olunmuşdur.

III və IV fəsillərdə isə M. Kaşğarlının “Divani-lügətit-türk” əsəri və Qütübünin “Xosrov və Şirin” əsəri, “Kitab-at-töhfətül-Əz Zəkiyyə fil-lugat-it türkiyye”, “Oğuznamə” əsərləri, “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanları və Azərbaycan klassik ədəbiyyatının dilindəki hərbi terminologiya tədqiqata cəlb olunmuşdur. Hərbi leksikanın ümumtürk kontekstində araşdırılması və qədim türk abidələrində işlənen hərbi səciyyəli sözlərin keçdiyi inkişaf yolunun sistemli şəkildə öyrənilməsi, struktur-qrammatik cəhətdən araşdırmaya cəlb olunması tədqiqat əsərini yüksək səviyyəyə çatdırmışdır (10).

İctimai-siyasi leksikanın tədqiqi sahəsində maraq doğuran digər bir əsər A.Ağamirovun "Müasir Azərbaycan dilində iqtisadiyyat terminlərinin leksik semantik və struktur təhlili" adlı namizədlik dissertasiyasıdır. Qədim türk yazılı abidələri, "Divani-lüğət-it türk", "Kitabi-Dədə Qorqud" kimi zəngin mənbələrdən faydalanan tədqiqatçı qədimdən müasir günümüzədək mövcud olan iqtisadi terminlərin inkişaf yolunu izləmişdir. Müstəqillik dövründə dilə yeni daxil olan terminlərin struktur-semantik xüsusiyyətlərini araşdıran tədqiqatçı iqtisadi terminlər adı altında siyasi leksikanın da əhəmiyyətli hissəsini araşdırmaya cəlb etmişdir (2).

Tədqiqatçı Təhminə Yaqubova isə "Azərbaycan mətbuat dilində alınma sözlər" adlı dissertasiyasında müstəqillik dövründə dilimizə daxil olan ictimai-siyasi leksikaya da önəmli yer ayırmışdır (13).

"Türk və Azərbaycan dillərində hüquq terminologiyasının formalaşması və inkişafı" adlı digər bir tədqiqat əsərində də ictimai-siyasi leksik vahidlərin bir qismi hüquq terminologiyası adı altında tədqiqata cəlb olunmuşdur. Əsərin müəllifi Gülnarə Allahverdiyeva istər qədim, istərsə də müasir dövrümüzədə mövcud hüquq terminologiyasının yaranma və inkişaf yollarına nəzər yetirərək, türk və Azərbaycan dilindəki hüquq terminologiyasının fərqli və oxşar cəhətlərini müqayisəyə cəlb etmişdir. İctimai-siyasi leksik vahidlər, burada öz yerini tutmuşdur: "Leksik şəkilçi ilə meydana çıxan sinonim cərgəyə seçən-seçki, seçmə terminlərini də aid etmək olar. Bunlardan birinci və ikinci Azərbaycan dili üçün xarakterikdir, üçüncüsü isə yalnız Türkiyə türkcəsində işlədilir". Bu kimi bir çox digər ictimai-siyasi leksik vahidlər əsərdə tədqiqata cəlb olunmuşdur (1).

Yuxarıda qeyd etdiyimiz tədqiqat işləri ictimai-siyasi leksikanın araşdırılmasında kifayət qədər ciddi addımlar hesab oluna bilər. Lakin qeyd olunan bu tədqiqat əsərləri daha çox dar, sahəvi kontekstdə yazılmış və bu ictimai-siyasi leksik vahidlərin semantik inkişafı izlənilməmişdir. Eləcə də, qədim türk abidələri əsasında araşdırmaya cəlb edilən ictimai-siyasi leksik vahidlərin müasir dövrdə mövcud türk dillərindəki semantik izlərinə nəzər salınmamışdır.

ƏDƏBİYYAT

1. Allahverdiyeva G. Türk və Azərbaycan dillərində hüquq terminologiyasının formalaşması və inkişafı. Nam.diss., avtoreferatı, Bakı, 2006.
2. Ağamirov A. M. Müasir Azərbaycan dilində iqtisadiyyat terminlərinin leksik-semantik və struktur təhlili. Nam diss., Bakı, 2006.
3. Bağışov D. H Azərbaycan dilinin hərbi terminologiyası. Nam.diss., Bakı, 1990.
4. Cəfərov. N. Azərbaycan türkcəsinin milliləşməsi
5. Hacıyeva İ. Azərbaycan dilinin ictimai-siyasi terminologiyası. Nam. diss., Bakı, 1997.
6. Hacıyev T, Budaqova Z.İ. Azərbaycan dilinin tarixi.
7. Həsənov H. Müasir Azərbaycan dilinin leksikası. Bakı: Maarif, 1988.
8. Xudiyev N. Müasir Azərbaycan dilinin leksikası.
9. Qasımov İ. Müasir Azərbaycan dilində hərbi terminlərin yaranma yolları. Bakı: Nurlan, 2000.
10. Qasımov İ. Azərbaycan dilində hərbi terminoloji leksikanın təşəkkülü və inkişafı. Bakı: Nurlan, 2001.
11. Qasımov M. Azərbaycan dilinin terminologiyasının əsasları. Bakı: Elm, 1973.

12. Məmmədli Y. Azərbaycan dilində hərbi terminlərin tarixi-müqayisəli təhlili. Nam.diss., Bakı, 1996.
13. Yaqubova T. Azərbaycan mətbuat dilində alınma sözlər. Nam. diss. avtoreferatı. 24 s.
14. Халилова С.Н. Лингвистические основы общественно-политической терминологии, докторская диссертация, Баку, 1989.

Э.А. АЛЫШОВА

**ИСТОРИЯ ИССЛЕДОВАНИЙ ОБЩЕСТВЕННО-ПОЛИТИЧЕСКОЙ
ЛЕКСИКИ В АЗЕРБАЙДЖАНСКОМ ЯЗЫКОЗНАНИИ**

РЕЗЮМЕ

В статье проведено исследование употребления общественно-политической лексики в азербайджанском языке и были учтены изменения в этой важной области языка. Были исследованы пути развития общественно-политической лексики, которая вошла в азербайджанский язык и посредством внутренних возможностей языка, а также заимствования преимущественно терминологической лексики.

E.A. ALISHOVA

**THE HISTORY OF INVESTIGATION OF THE SOCIO-POLITICAL
LEXICOLOGY IN THE AZERBAIJANI LINGUISTICS**

SUMMARY

This article studies the history of investigation of the socio-political vocabulary in the Azerbaijani Linguistics. The changes taken place in the most fields of its language have been analyzed. The indirect way of development of the socio-political lexical units passing into the Azerbaijani language with the way of terms, has been investigated and the scientific works being carried out in this field have been studied.